

**НЕВОДНИЧА Л.О.
АБРАМЯНЦ А.В.**

СУД ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ: ЧИ БІЛЬШЕ – ЗНАЧИТЬ КРАЩЕ?

Розглянуто питання необхідності вдосконалення чинного законодавства в частині кількісного складу суду присяжних. Акцентовано увагу на європейському досвіді та законодавчих ініціативах із цього питання. Висвітлено проблематику щодо категорії злочинів, у розгляді яких передбачено участь присяжних.

***Ключові слова:** кримінальний процес, суд присяжних.*

Рассмотрены вопросы необходимости совершенствования действующего законодательства в части количественного состава суда присяжных. Акцентируется внимание на европейском опыте и законодательных инициативах по этому вопросу. Освещена проблематика по категории преступлений, при рассмотрении которых предусмотрено участие присяжных.

***Ключевые слова:** уголовный процесс, суд присяжных.*

It was considered the issues of the need to improve the current legislation regarding the quantitative composition of the jury. Attention is focused on European experience and legislative initiatives on this issue. The problems of the category of crimes covered by the jury are highlighted.

***Key words:** criminal proceeding, jury.*

Вступ. Україною 1997 р. ратифіковано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, у ст. 6 якої закріплено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [1].

Одним із проявів демократичної системи судочинства, що базується на принципах гуманізму та верховенстві права, є участь народу в здійсненні правосуддя.

Відповідно до ч. 1, 4 ст. 124 Конституції України, правосуддя в державі здійснюється виключно судами; народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних [2]. У ч. 1 ст. 127 Основного закону встановлено, що правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, присяжні. Згідно із ч. 2 ст. 129 Конституції України, судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних.

Вивченню інституту суду присяжних присвятили свої роботи такі відомі вчені, як: Ю. Бисага, О. Костюченко, В. Кульчицький, В. Маляренко, М. Михеєнко, А. Молдован, В. Нор, І. Перлов, Ю. Стецовський, В. Тертишник, І. Фойницький, О. Яновська й інші. Проте дискусії щодо ефективності діяльності цього інституту не вщухають.

У зв'язку із цим доцільним є дослідження питання необхідності вдосконалення чинного законодавства в частині кількісного складу суду присяжних, а також можливості забезпечення участі присяжних не лише в кримінальних провадженнях щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі.

© НЕВОДНИЧА Л.О. – старший викладач відділу підготовки прокурорів з підтримання публічного обвинувачення в суді (Інститут підвищення кваліфікації прокурорів Національної академії прокуратури України)

© АБРАМЯНЦ А.В. – викладач відділу підготовки прокурорів з підтримання публічного обвинувачення в суді (Інститут підвищення кваліфікації прокурорів Національної академії прокуратури України)

Постановка завдання. Мета статті – на підставі світового досвіду дослідити оптимальний склад суду присяжних у кримінальному провадженні, а також категорії злочинів, під час розгляду яких передбачена участь присяжних.

Результати дослідження. Результатом реалізації стратегічного курсу європейської інтеграції України, серед іншого, стало ухвалення 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) [3], який попередньо дястав схвальну оцінку Директорату з питань правосуддя та захисту людської гідності Генерального директорату I – Права людини і верховенство права Ради Європи (далі – Експертний висновок РС) [4].

Зважаючи на те, що українським законодавством імплементовано континентальну (європейську) систему правосуддя, КПК передбачена така модель суду присяжних, яка існує в більшості європейських держав [5].

Зокрема визначено, що кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням обвинуваченого може здійснюватися судом присяжних у складі двох професійних суддів і трьох присяжних (ч. 3 ст. 31 КПК) [3].

Така практика пройшла в Україні піввікову апробацію за Кримінально-процесуальним кодексом України (1960 р.), яким була передбачена участь народних засідателів (два професійні судді і три народні засідателі) у розгляді кримінальних справ, в яких пред'явлено обвинувачення у вчиненні особливо тяжкого злочину, за який може бути призначене покарання у вигляді смертної кари / довічного позбавлення волі.

Запровадження 2012 р. інституту присяжних у такому вигляді в Експертному висновку відзначено так: «П. 1 ст. 6 Європейської конвенції встановлює право на розгляд справи «незалежним і безстороннім судом, встановленим законом», і залишає на розсуд творців національних норм регулювання питань підсудності та складу суду, за умови гарантій незалежності та неупередженості судової влади. Склад судів, передбачений у цій статті, загалом здається адекватним, уможливаючи ухвалення рішення в справі суддею одноосібно, якщо покарання не таке серйозне, передбачаючи можливість суду у складі трьох суддів у справах про вчинення тяжких злочинів та можливість обвинуваченому постати перед змішаним судом присяжних у справах, в яких передбачено покарання довічним позбавленням волі» (п. 96) [4].

Також в Експертному висновку зазначено, що обрана модель є змішаним судом присяжних і цілком сумісна з Європейською конвенцією (п. 236) [4].

Незважаючи на це, із часу ухвалення КПК запропоновано кілька законопроектів для вдосконалення інституту суду присяжних.

Так, проектом закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо суду присяжних» від 9 грудня 2015 р. № 3608 [6], крім іншого, пропонувалося визначення двох форм діяльності суду присяжних, а саме малого журі (шість присяжних) та великого журі (дванадцять присяжних), які розглядають справи щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років, та особливо тяжких злочинів відповідно.

Законопроект «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо вдосконалення функціонування суду присяжних в Україні» від 21 серпня 2017 р. № 7022-1 [7] спрямований на запровадження класичної (англо-американської) моделі суду присяжних. Зокрема йдеться про внесення змін до ст. 31 КПК, відповідно до яких «суд присяжних здійснює судовий розгляд у складі одного професійного судді та дванадцяти присяжних».

Вибіркове вивчення інституту присяжних в Європі свідчить про те, що така кількість присяжних є невмотивовано перебільшеною та необґрунтованою. Так, у Франції, Іспанії та Швейцарії суд присяжних складається з дев'яти осіб, у Німеччині й Італії – із шести присяжних, у Греції – з п'яти присяжних, у Швеції – лише троє присяжних.

У Франції дев'ять народних засідателів засідають із трьома професійними суддями, у Греції в єдиній колегії беруть участь троє професійних суддів і п'ятеро присяжних, в Італії колегія присяжних формується в складі двох суддів-професіоналів і шістьох присяжних, в Австрії суд шефів складається із двох професійних суддів і двох присяжних [8].

Незважаючи на те, що в зазначених країнах існує змішана модель суду присяжних, це не позбавляє присяжних можливості мати реальну процесуальну вагу і впливати на судові рішення. Наприклад, у Кримінальному процесуальному кодексі Франції визначено, що рішення в кримінальному провадженні ухвалюється шляхом таємного голосування – суд і журі радяться, а потім голосують за допомогою подання бюлетенів. Рішення ухвалюється більшістю голосів [9].

Крім того, збільшення кількості присяжних є також економічно недоцільним та невиправданим.

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402–VIII передбачено, що присяжним за час виконання ними обов'язків у суді виплачується винагорода, розрахована, виходячи з посадового окладу судді місцевого суду, а також відшкодовуються витрати на проїзд і наймання житла, виплачуються добові. Усі виплати здійснюються коштом бюджетної програми (ст. 68 Закону) [10].

Водночас визначено, що базовий розмір посадового окладу судді місцевого суду становить 30 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, розмір якого встановлено на 1 січня календарного року (п. 1 ч. 3 ст. 135 Закону).

Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 р.» від 21 грудня 2016 р. № 1801–VIII, з 1 травня 2017 р. прожитковий мінімум для працездатних осіб становить 1 624 гривні [11]. Шляхом нескладних математичних дій визначаємо, що щоденна базова винагорода судді місцевого суду становить 2 320 гривень, тобто коли йдеться про трьох присяжних, ця сума становить приблизно 7 тисяч гривень, без урахування витрат на проїзд і наймання житла.

За даними Державної судової статистики, у 2016 р. судами України до довічного позбавлення волі засуджено 37 осіб [12]. Як свідчить практика, судовий розгляд кримінальних проваджень про злочини, за які передбачено довічне позбавлення волі, триває декілька днів. Навіть якщо припустити, що суд присяжних заслухав провадження за два дні, то й тоді сума винагороди трьом присяжним перевищуватиме півмільйона гривень. Нагадаю, для прикладу ми взяли лише ті кримінальні провадження, де осіб вже засуджено до довічного позбавлення волі, а не всі кримінальні провадження за злочини, за які передбачається довічне позбавлення волі.

Запровадження суду присяжних у кількості 6 чи 12 осіб та такої ж кількості запасних присяжних збільшує наведену суму в рази, проте не гарантує покращення якості й ефективності правосуддя в Україні.

Певно, із цих причин навіть в економічно розвинених правових державах суд присяжних використовується лише під час розгляду найбільш тяжких та резонансних кримінальних проваджень. Так, у Канаді щорічно судом присяжних розглядається лише 1% кримінальних справ, в Англії – майже 2%, у Сполучених Штатах Америки – приблизно 3% [13].

Не варто також забувати, що з кожним роком злочини стають усе більш складними і заплутаними, їх розгляд потребує спеціальних пізнань, у цьому сенсі дуже складним стає «становище юридично необізнаних осіб, якими є присяжні» [14].

Інститут суду присяжних покликаний забезпечити надійний захист основних прав, свобод і законних інтересів обвинуваченого (підсудного) від незаконного і необгрунтованого засудження, зменшити ймовірність висунення незаконного та необгрунтованого обвинувачення. Тому визначений чинним законодавством кількісний склад суду присяжних повною мірою забезпечує виконання покладених на нього завдань, сприяє збільшенню правосудних рішень, зменшенню корупційних проявів у судах, підвищенню довіри до судочинства. Він цілком відповідає демократичним правовим принципам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та є економічно обгрунтованим.

Інше питання, яке є предметом тривалих дискусій, – це категорії злочинів, судовий розгляд кримінальних проваджень щодо яких може бути проведено судом присяжних.

Як уже зазначалося, сьогодні законодавець визначив, що це кримінальні провадження щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі (ч. 3 ст. 31 КПК) [3].

Проте останнім часом ми бачимо численні спроби шляхом законодавчих ініціатив розширити категорії злочинів, судовий розгляд кримінальних проваджень щодо яких може бути проведено судом присяжних.

Зокрема, у законопроекті від 9 грудня 2015 р. № 3608 пропонувалося здійснювати судові провадження в суді першої інстанції судом присяжних щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років, тобто за вчинення особливо тяжких злочинів [6].

У проекті закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення функціонування суду присяжних в Україні» від 21 серпня 2017 р. № 7022–1 [7] також йдеться про особливо тяжкі злочини, але в редакції ч. 5 ст. 12 Кримінального кодексу України зазначено: «щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі <...>».

Автори законопроекту «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку розгляду кримінальних проваджень колегіально судом та судом присяжних» від 10 серпня 2017 р. № 7022 вважають за необхідне до особливо тяжких злочинів додати ще й тяжкі злочини, «за вчинення яких передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше восьми років або довічного позбавлення волі <...>» [15].

Таку законодавчу ініціативу вони аргументують тим, що в багатьох країнах суд присяжних розглядає кримінальні провадження щодо тяжких та особливо тяжких злочинів.

У пояснювальній записці вони зазначають, що, відповідно до положень Кримінально-процесуального кодексу Республіки Болгарія, суд повинен слухати кримінальні справи в першій інстанції в складі одного судді та двох присяжних у випадку, коли покарання за вчинений злочин передбачає покарання у вигляді позбавлення волі строком більш ніж на 5 років, та у складі двох суддів та трьох присяжних засідателів, коли покарання за вчинений злочин передбачає покарання у вигляді позбавлення волі строком не менш ніж 15 років або тяжче покарання.

У Кримінально-процесуальному кодексі Канади закріплено, що коли обвинувачений обирає бути судимим суддею або суддею провінційного суду, залежно від обставин генеральний прокурор може вимагати для обвинуваченого бути підданим правосуддю судом, що складається із судді та присяжних, якщо тільки скоєне правопорушення не призводить до покарання у вигляді позбавлення волі на строк 5 років чи менше.

У Грузії суд присяжних повинен складатися з не менш як 6 присяжних засідателів у справах середньої тяжкості злочину, з не менш як 8 присяжних засідателів у справах великої тяжкості злочину, з не менш як 10 присяжних засідателів у справах особливо великої тяжкості злочину [15].

Головним аргументом на користь запропонованих змін автори зазначених законопроектів вважають положення ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) у частині права на незалежний і безсторонній суд [6; 7; 15]. На їхню думку, у наведеній нормі йдеться саме про суд присяжних як справедливий, незалежний та безсторонній суд.

Наомість в умовах активного реформування судової системи України та необхідності відновлення довіри суспільства до судової влади така позиція може призвести до зворотного результату.

Основним законом нашої держави визначено, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права (ст. 129). Нині вживаються належні заходи, щоби незалежність суддів була не лише гарантована Конституцією, а й дотримувалася на практиці, зокрема щодо забезпечення прозорого відбору в судді, їхньої незалежності, адекватного матеріального та соціального забезпечення тощо.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402–VIII дістав позитивні відгуки та схвальну оцінку Венеціанської комісії на її 70-й пленарній сесії (Венеція, 16–17 березня 2007 р.) [16], а також у висновку ОБСЄ/БДПЛІ щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 30 червня 2017 р. № JUD-UKR/298/2017 [RJU/AT] [17] визнаний таким, що відповідає міжнародним стандартам.

Тому сьогодні першочерговим завданням, насамперед законодавців, повинно бути додання максимуму зусиль до того, щоби схвалені ними закони реально почали працювати в державі, забезпечуючи таким чином незалежність та прозорість судівництва, підвищення якості послуг судової системи для громадян, дотримання європейських стандартів і наближення до кращих практик відправлення правосуддя.

Крім того, за даними Державної судової статистики, у 2016 р. судами України з постановленням вироків розглянуто майже 80 тисяч кримінальних проваджень [12]. Навіть якщо врахувати, що кожним п'ятим вирок було затверджено угоду (про примирення чи про визнання винуватості), та припустити, що з решти – половина про злочини невеликої чи середньої тяжкості, то й тоді частка кримінальних проваджень, судовий розгляд щодо яких авторами наведених законопроектів пропонується проводити судом присяжних, становитиме понад 30 тисяч. Постає питання: чи доцільними й ефективними в сучасних економічних умовах є запропоновані зміни до законодавства?

Висновки. У підсумку необхідно зазначити, що нині КПК України чітко регламентовані засади та процедура участі суду присяжних у кримінальному провадженні. Запроваджена в ньому континентальна модель участі народу в здійсненні правосуддя має деякі переваги і в умовах реформування основних векторів держави, зокрема реформування судової системи, сьогодні є для України більш прийнятною.

Проблема ж оптимальної процесуальної форми суду присяжних є дискусійною, про що свідчать позиції як науковців, так і законодавців та міжнародних експертів. А на запитання «суд присяжних в Україні: чи більше – значить краще?» відповідь лише час.

Список використаних джерел:

1. Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651–VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Висновок щодо проекту Кримінального процесуального кодексу України, підготовлено Директоратом з питань правосуддя та захисту людської гідності Генерального директорату I – Права людини і верховенство права, на підставі експертизи Лорени Бахмайєр-Вінтер, Джереми Макбрайда, Еріка Сванідзе. К., 2011. 91 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 ч. / за заг. ред. В. Тація та ін. Х.: Право, 2012. Ч. 2. 168 с.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо суду присяжних: проект закону України від 9 грудня 2015 р. № 3608. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2_5_1_J?ses=10009&num_s=2&num=3608&date1=&date2=&name_zp=&out_type=&id=.
7. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення функціонування суду присяжних в Україні: проект закону України від 21 серпня 2017 р. № 7022–I. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62420.
8. Бомов О., Тиссен О. К вопросу о количественном составе коллегии присяжных заседателей. Адвокатская практика. 2009. № 1. С. 37–39.
9. Урсуляк О. Суд присяжних у континентальному типі правових систем : деякі історико-правові аспекти. URL: http://www.pap.in.ua/3-2_2013/1/Ursuliak%20O.V..pdf.
10. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402–VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/print1505312228429499>.
11. Про Державний бюджет України на 2017 р.: Закон України від 21 грудня 2016 р. № 1801–VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>.
12. Державна судова статистика. URL: http://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/2016_zvit.
13. Суд присяжних. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Суд_присяжних.
14. Молдован А. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2009. 325 с.
15. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку розгляду кримінальних проваджень колегіально судом та судом присяжних: законопроект від 10 серпня 2017 р. № 7022. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62400.
16. Висновок щодо законопроекту про судоустрій та законопроекту про статус суддів України, схвалений Венеціанською комісією на її 70-й пленарній сесії (Венеція, 16–17 березня 2007 р.). URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/.pdf>.
17. Висновок ОБСЄ/БДПІІ щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 30 червня 2017 р. № JUD-UKR/298/2017 [RJU/AT]. URL: <http://www.osce.org/uk/odihr/335431?download=true>.